

STRUKTURÁLNÍ VÝVOJ EKONOMIKY GHANY

STRUCTURAL DEVELOPMENT OF THE ECONOMY OF GHANA

Tereza Šalounová, Jiří Sejkora
Fakulta mezinárodních vztahů, VŠE
tereza.salounova@gmail.com

Abstrakt:

Pro podporu ekonomického růstu v subsaharských zemích jsou klíčové strukturální změny v podobě přesunu pracovní síly z ekonomických aktivit s nižší přidanou hodnotou do aktivit s vyšší přidanou hodnotou. Subsaharská Afrika ovšem trpí tzv. strukturálním deficitem, tedy absencí takovýchto strukturálních změn. Tato stať využívá jednoduchou analýzu dat v kombinaci s kvalitativními metodami případové studie a historicko-logickou metodou pro zmapování strukturálního vývoje ekonomiky Ghany od vzniku první republiky v roce 1960 do současnosti. V ghanské ekonomice chybí strukturální změny ve výše zmíněném smyslu. Přestože sektor zemědělství ztrácí na významu, zpracovatelský průmysl, který bývá označován za motor růstu, hraje v Ghaně relativně marginální roli. Pro ekonomický růst byl zejména v období po roce 1983 důležitý sektor služeb a později také těžební průmysl a stavebnictví. Tyto závěry naznačují, že přestože se Ghana poměrně úspěšně vymanila z období ekonomické stagnace, naprostá absence přesunu ekonomických aktivit do sektoru zpracovatelského průmyslu představuje důležitý handicap jejího dalšího růstu a vláda by se tak měla zaměřit na strukturální změny ve směru posilování tohoto sektoru.¹

Klíčová slova:

Ghana, rozvojové země, strukturální změny

Abstract:

Structural changes in the form of labour force reallocation from lower value-added to higher value-added economic activities are crucial for economic growth of sub-Saharan countries. However, sub-Saharan region has a structural deficit, which means a lack of such changes. This paper employs simple data analysis and qualitative methods of case-study and historical-logical method to assess structural development and changes in Ghana's economy since the foundation of the first republic in 1960 up until today. Ghana lacks structural changes in the above-mentioned sense. Even though agriculture is slowly losing its importance, manufacturing – Kaldor's engine of growth – plays a relatively marginal role in the economy. Economic growth, especially after 1983, was mainly led by services and later also by mining and quarrying and construction. It appears that even though Ghana managed to overcome economic stagnation, total absence of manufacturing development severely inhibits Ghana's economic growth which means there is a big challenge for the government to facilitate structural changes in a way promoting manufacturing.

Key words:

Ghana, developing countries, structural changes

¹ Jedná se o část modifikovaného textu diplomové práce, obhájené na Fakultě mezinárodních vztahů Vysoké školy ekonomické v Praze.

JEL Classification: L16, N17, O14

1 Úvod

Dle Page (2012) se africký kontinent potýká se strukturálním deficitem. Je tomu tak v porovnání s jinými zeměmi, kterým se podařilo dostat z kategorie nízkého příjmu do kategorie nižšího středního příjmu dle dělení Světové banky. Tento deficit vyplývá především ze snižování podílu sektoru zpracovatelského průmyslu na celkovém HDP a zvyšující se závislosti ekonomik na zdrojích přírodního bohatství.

Dalším z důvodů je nerozvinuté odvětví obchodovatelných služeb v afrických ekonomikách. Odklon od sektoru průmyslu způsobil přesun pracovní síly ze sektorů s vyšší přidanou hodnotou do sektorů s nižší přidanou hodnotou. Pokud by africké země dokázaly akcelarovat strukturální změny, znamenalo by to pro ně zásadní posílení rozvoje. Klíčovým bodem strukturálního vývoje je přesun pracovní síly z aktivit šedé ekonomiky do sektoru zpracovatelského průmyslu. Důležitost strukturálního vývoje a přetrvávající strukturální deficit na africkém kontinentu je tak i důvodem, proč se strukturálními změnami zabývat. Ghanská ekonomika byla zvolena pro svůj vysoký rozvojový potenciál, kterým se vyznačovala již bezprostředně po získání nezávislosti (Perkins, Radelet, Lindauer & Block, 2013).

Strukturální vývoj v ekonomice Ghany byl v minulosti zkoumán především autory Jedwab a Osei (2012) a Osei a Jedwab (2017). Jedwab a Osei (2012) se zabývají příčinami a důsledky nedostatku strukturálních změn v Ghaně od roku 1960 do roku 2010 a zkoumají, zda povaha strukturálních změn růst podporovala nebo naopak brzdila. Analyzují také souvislosti strukturálních změn a neformálního sektoru v Ghaně. Pozdější práce Oseie a Jedwaba (2017) využívá některé poznatky z práce předchozí a k analýze strukturálních změn v Ghaně aplikuje data ze 7 sektorů ekonomiky.

Tento článek na oba zmíněné navazuje a rozšiřuje je v kontextu 10 sektorů ghanské ekonomiky. Klade si za cíl zhodnotit strukturální vývoj v ghanské ekonomice od vzniku první republiky v roce 1960 po současnost. Analyzuje případ ekonomiky Ghany a sleduje do jaké míry jde Ghana správnou cestou strukturálního vývoje a zda její strukturální změny vedou k posílení ekonomického růstu. Jelikož v posledních letech došlo v oblasti strukturálního vývoje k důležitým změnám, snaží se článek s pomocí dalších doplňkových databází a zdrojů tento aktuální vývoj zohlednit. Přináší tak komplexní přehled nejnovějších klíčových faktorů strukturálních změn v Ghaně a upozorňuje také na některé jejich důležité aspekty.

2 Teorie strukturálního vývoje

Page (2012) rozumí *strukturálními změnami* v ekonomice přesun pracovní síly z aktivit s nízkou do aktivit s vyšší produktivitou práce. Jiní autoři chápou strukturální změny sektorově. Představují procesy přerozdělení ekonomických aktivit mezi zemědělstvím, průmyslem a službami. Jsou považovány za důležitý aspekt moderního ekonomického růstu (Herrendorf, Rogerson & Valentinyi, 2013). Země se na počátku svého rozvoje vyznačuje nízkou úrovní HDP a důrazem na zemědělskou výrobu. Tradiční strukturální vývoj ekonomik předpokládá, že postupem času dojde k přesunu aktivit do sektoru průmyslu a služeb a podíl zemědělství na HDP začne klesat. Tento proces je příčinou i důsledkem ekonomického růstu (Perkins et al., 2013).

Timmer (1988) odlišuje čtyři různé fáze strukturálního vývoje, které spočívají v transformaci zemědělského sektoru. V první z nich je důležitá skutečnost, že průměrná produktivita v zemědělství začne růst a umožní tak produkci přebytku. Ten je možné v další fázi využít pro rozvoj ostatních sektorů v ekonomice. Ve třetí fázi dochází k propojení zemědělského sektoru se zbytkem ekonomiky, například prostřednictvím zlepšování kvality infrastruktury. V závěrečné fázi je pak zemědělský sektor integrovanou součástí ekonomiky (Timmer, 1988).

Kuznets (1964) navíc považuje zemědělství za zdroj příjmů z vývozu. Země na počátku svého vývoje bude totiž exportovat především zemědělskou produkci. Tyto příjmy mohou umožnit nákup

kapitálových statků, které budou využity v sektoru průmyslu. Pracovníci zemědělského sektoru také využijí svůj příjem ze zemědělství k zakoupení spotřebních statků, které jsou výstupem průmyslového sektoru. Zemědělství tak umožní i růst domácí poptávky po těchto statcích. V neposlední řadě je zemědělství dle Kuznetse (1964) důležité jako zdroj pracovní síly a kapitálu, které mohou být alokovány do průmyslového sektoru. Zisky ze zemědělské produkce je tak možno reinvestovat a nastartovat tím produktivnější odvětví v ekonomice.

Pro přesun aktivit do průmyslového sektoru je ale také důležité zavádění technologických vylepšení v sektoru zemědělství. Gollin, Parente a Rogerson (2002) na základě empirických dat potvrdili vztah mezi růstem produktivity práce v zemědělství v důsledku uplatnění nových technologií a přesunem výrobního faktoru práce z tohoto do jiných sektorů ekonomiky. Tento jev pak vede ke zvýšení celkové průměrné produktivity práce, jelikož výstup na pracovníka je v nezemědělských sektorech ekonomiky vyšší než v zemědělství.

V souvislosti s transformací zemědělského sektoru hovoří autoři (např. Osei & Jedwab, 2017) o tzv. „zelené revoluci“, která spočívá ve využití moderních technologií v zemědělství (Katz & Weaver, 2003). Mezi tyto technologické změny patří například zavedení plodnějších odrůd pšenice, rýže, kukuřice a jiných plodin, intenzivnější využívání hnojiv, pesticidů, mechanických mlátiček obilí, vylepšení systémů zavlažování a další (Nin-Pratt & McBride, 2014; Parayil, 1992). Zelená revoluce umožnila zvýšení výstupu v zemědělství díky růstu produktivity na hektar zemědělské půdy. Díky těmto změnám klesly ceny potravin a došlo i ke snížení chudoby a hladovění v celosvětovém měřítku (Pingali, 2012).

Termínem „průmyslová revoluce“ byl v 19. století označen technologický pokrok, který byl důsledkem využití páry v produkci (Szirmai, 2012). Zavedení nových produkčních technologií a vývoj moderní průmyslové výroby zásadním způsobem přispěly ke změnám ve struktuře světové ekonomiky i k růstu produktivity práce (Maddison, 2007). Aktivity, které pod průmyslový sektor spadají, se od sebe navzájem výrazně liší náročností na výrobní faktory, přidanou hodnotou, kterou vytvářejí, možnostmi uplatnění výstupu na světových trzích a v mnohých jiných aspektech. Článek do tohoto sektoru řadí průmysl těžební, zpracovatelský, elektřinu, vodu a plyn a stavebnictví.

Zpracovatelský průmysl představuje důležitý faktor pro industrializaci, která je klíčovým pojmem pro strukturální vývoj rozvojových zemí. Chenery (1960) za industrializaci považuje různé změny ve struktuře ekonomiky. Mezi ně patří především to, že zpracovatelský průmysl získává oproti ostatním sektorům v ekonomice na důležitosti a dochází k jeho expanzi. Dalšími důležitými indikátory industrializace jsou změna skladby výstupu průmyslového sektoru a změny ve výrobních procesech a nabídce komodit.

Kaldor (1967) a další autoři považují sektor zpracovatelského průmyslu za motor růstu ekonomiky. Na základě regresní analýzy zjistil Kaldor vysokou pozitivní korelaci mezi růstem HDP a zvyšováním produkce v sektoru zpracovatelského průmyslu. Mimoto dospěl na základě dalších analýz k poznatku, že čím rychleji HDP roste, tím vyšší je převis růstu produkce zpracovatelského průmyslu nad růstem celé ekonomiky a nad růstem v ostatních sektorech. Z toho vyvodil možnost předpovědět růst HDP v ekonomice, pokud je známý růst produkce sektoru zpracovatelského průmyslu, jelikož jejich vzájemná závislost je statisticky významná. Tento vztah je známý jako jeden z Kaldorových růstových zákonů. Szirmai (2012) ve svém výzkumu potvrzuje existenci pozitivní korelace mezi stupněm industrializace ekonomiky a příjmem na obyvatele v rozvojových zemích. Zpracovatelský průmysl představuje důležitý zdroj růstu pro rozvojové ekonomiky, ale již méně zásadní pro ekonomiky rozvinuté.

Těžební průmysl se od zpracovatelského průmyslu liší vysokou volatilitou cen jeho výstupu na světových trzích. Dále je také především kapitálově náročný a není tolik propojen s ostatními odvětvími v ekonomice jako sektor zpracovatelského průmyslu. Koncentrace na těžební průmysl v mnoha zemích může vést k tzv. „prokletí přírodních zdrojů“ a „holandské nemoci“.

V literatuře se autoři méně často zajímají o význam stavebnictví pro strukturální změny ekonomik. Hillebrandt (2000) nicméně považuje stavebnictví za nezanedbatelnou část průmyslového sektoru. Hlavním důvodem důležitosti pro strukturální vývoj je povaha jeho výstupu. Stavebnictví produkuje kapitálové statky, které umožňují produkci dalších statků a služeb. Jsou tedy klíčovou součástí rozvoje

jakékoliv ekonomiky. Ve většině zemí tvoří stavebnictví polovinu investic do výroby. Odvětví elektřina, voda a plyn je klíčové pro systém infrastruktury, jehož rozvoj je důležitý pro podporu strukturálních změn v ekonomice. Dostupnost elektřiny v afrických zemích je velmi omezená. V subsaharské Africe má přístup k elektrické energii v průměru 20 % domácností. Tento podíl se pohybuje kolem 50 % pouze v 7 ekonomikách tohoto regionu a Ghana je jednou z nich (Ramachandran, Shah & Moss, 2018).

Sektor služeb je co do aktivit velice rozmanitý. Lze je rozdělit na dvě větší skupiny podle toho, zda jsou neobchodovatelné či obchodovatelné. U některých aktivit je těžké jejich obchodovatelnost určit. Na úrovních nízkého příjmu je kladen důraz především na služby neobchodovatelné (hlavně služby osobní a sociální) a až v pozdějších fázích rozvoje ekonomik se zapojují odvětví komunikací, technologie, podnikatelské služby apod. Ty mají větší obchodovatelný potenciál (Eichengreen & Gupta, 2009). Služby se vyznačují tím, že umožňují vytvářet vzájemné meziodvětvové vazby (Bolaky, 2016).

V rané teorii růstu ekonomiky se autoři příliš rolí služeb ve vývoji ekonomiky a strukturálních změnách nezabývali. Důraz byl kladen na vývoj průmyslového sektoru, a to především na průmysl zpracovatelský. Ve 21. století získaly služby na důležitosti.

Szirmai (2012) připouští i možnost, že v budoucnosti budou jako motor ekonomiky hrát důležitější roli služby než zpracovatelský průmysl. Předpokladem pro tento efekt je schopnost sektoru služeb vstřebat dodatečnou pracovní sílu, která bude navíc dostatečně vzdělaná.

V souvislosti s rozvojem sektoru služeb se také hovoří o tzv. „*deindustrializaci*“ a „*terciarizaci*“. Jedná se o fenomény, které se týkají rozvinutých i rozvojových tržních ekonomik. S technologickým pokrokem dochází k odklonu od průmyslové výroby a na důležitosti získává sektor služeb. Někteří autoři (např. Bjork, 1999) se domnívají, že rozvoj služeb na úkor sektoru zpracovatelského průmyslu zhoršuje možnosti budoucího ekonomického růstu, protože sektor služeb většinou vykazuje nižší produktivitu práce než sektor zpracovatelského průmyslu. To vyplývá především z povahy některých aktivit ve službách, které jsou převážně náročné na výrobní faktor práce (Szirmai 2012). Dle UN (2006) je příklon k sektoru služeb především v subsaharské Africe na rozdíl od Asie nebo vyspělých zemí charakteristický poklesem produktivity, protože velká část obyvatelstva je zaměstnaná v sektoru šedé ekonomiky. To může být způsobeno i nedostatkem pracovních míst v jiných sektorech.

Dle Carmignaniho a Mandevilla (2014) v Africe industrializace v tradičním slova smyslu dosud neproběhla. Přestože v mnoha afrických ekonomikách došlo k určitému poklesu podílu zemědělství na HDP, nedošlo k nastartování industrializačního procesu. Zpracovatelský průmysl je zde stále relativně nerozvinutý. Útlum zemědělství byl naopak způsoben nárůstem aktivit ve službách a nezpracovatelském průmyslu. Afrika dlouhodobě zaostává v oblasti strukturálního vývoje (UN, 2006). Průběh rozvoje vyspělých ekonomik nastolil určité paradigma. Nejprve dojde k přesunu od zemědělského sektoru ke zpracovatelskému, a nakonec až ke službám. To ovšem neplatí pro rozvojové země na africkém kontinentu (Carmignani & Mandeville, 2014).

Rozvoj ekonomik tradiční cestou byl také spojen s jejich postupnou diverzifikací na základě komparativní výhody, většinou nejprve zemědělské produkce. Postupně pak může země díky akumulaci výrobních faktorů začít rozšiřovat svou výrobní činnost do dalších sektorů. Carmignani a Mandeville (2014) odvozují negativní korelaci mezi koncentrací sektorů a příjmem na obyvatele pouze do určité výše příjmu na hlavu. Země tedy diverzifikují své aktivity po většinu svého rozvoje, ale při vyšším vývojovém stupni se opět začínají specializovat. V případě afrických zemí ovšem kromě industrializace chybí i diverzifikace, jelikož koncentrace jejich ekonomických aktivit se během jejich vývoje neustále zvyšuje (Carmignani & Mandeville, 2014).

3 Metodologie

Stať analyzuje strukturální vývoj ghanské ekonomiky v kontextu historického vývoje země. Strukturální změny lze měřit jako podíl jednotlivých sektorů ekonomiky na celkovém HDP nebo jako podíl zaměstnanosti v jednotlivých sektorech ekonomiky na celkové pracovní síle. Kvůli nedostatku kvalitních dat využívá mnoho autorů pouze první ukazatel. Příkladem mohou být Carmignani

a Mandeville (2014). Následující analýza zahrnuje oba ukazatele, což umožňuje širší a ucelenější pohled na danou problematiku.

Klíčový zdroj představuje desetisektorová databáze, kterou zveřejnilo Groningen Growth and Development Centre z University of Groningen. Důvodů pro její výběr je několik. Prvním z nich je skutečnost, že obsahuje velmi kvalitní data bez chybějících údajů. Předkládá tedy nepřerušenu řadu dat v období 52 let po vzniku první demokratické republiky Ghany v roce 1960. Další výhodou je i fakt, že kromě přidané hodnoty obsahuje data týkající se zaměstnanosti v jednotlivých sektorech ekonomiky. Jak již bylo zmíněno, tento ukazatel mnoho databází postrádá. Konečně třetím důvodem pro výběr databáze je, že obsahuje informace o 10 sektorech ekonomiky. Nabízí tak disagregovanější pohled do problematiky strukturálního vývoje v porovnání s jinými databázemi. Nevýhodou je omezení databáze koncovým rokem 2011. Novější data v době vzniku stati nejsou dostupná. To je také důvod, proč analýza není z hlediska zvoleného období naprosto kompaktní. Některá data jsou aplikována až do koncového roku, který další využití zdroje uvádějí, aby bylo možné zmapovat situaci v Ghaně co nejbližší do současnosti.

Desetisektorová databáze představuje data v absolutním vyjádření. První soubor dat obsahuje velikosti přidané hodnoty jednotlivých sektorů v Ghaně v letech 1960 až 2011 v národních cenách roku 2005. Druhý soubor poskytuje údaje o množství zaměstnanců v jednotlivých sektorech v tomtéž období. Pro analýzu strukturálního vývoje jsou ovšem relevantní především relativní hodnoty. Ty byly vypočítány na základě daných dat jako podíl přidané hodnoty jednotlivých sektorů na celkovém HDP a podíl zaměstnanosti v jednotlivých sektorech na celkové pracovní síle v Ghaně.

Pro větší přehlednost je zkoumané období dále v textu a zejména v grafech rozděleno na dvě kratší období. Jako milník, který tato období odděluje, byl zvolen rok 1983. V tomto roce byl totiž v Ghaně, jako v mnoha jiných afrických zemích, zaveden první „*Structural Adjustment Programme*“ (SAP) pod názvem „*Economic Recovery Programme*“. Finanční pomoc mezinárodních organizací, kterou tento program zahrnoval, byla podmíněna aplikací mnoha strukturálních reforem v ekonomice. Důvodem pro výběr je tedy jeho význam pro strukturální vývoj a možnost pozorovat změny v ekonomice v souvislosti se zavedenými reformami. Pro analýzu strukturálního vývoje je v článku využito klasické členění ekonomiky na sektory zemědělství, průmyslu a služeb dle mezinárodně uznávané nomenklatury ISIC 3.1.

Analýza časových řad týkající se vývoje podílů sektorů je doplněna historicko-logickou metodou. Účelem je propojit existující data ke strukturálnímu vývoji s klíčovými událostmi a dějinnými mezníky v moderní historii Ghany. Tímto postupem se lze dobrat k hlubším a „plastičtějším“ závěrům ohledně strukturálního vývoje v Africe – v tomto případě v Ghaně – které čistě kvantitativní metody nemohou podchytit. Jistou slabinou je logicky subjektivní výběr klíčových událostí a dějinných mezníků, nicméně snahou autorů je zaměřit se pouze na ty opravdu nejvýznamnější události, jejichž relevance není zpochybnitelná (v čele se zmíněným SAP). Ačkoliv závěry z jednopřípadové studie Ghany pochopitelně nelze zobecňovat na celý region, jsou to právě hluboké kvalitativní studie, které v této problematice chybí a je žádoucí tuto mezeru zaplnit, a to i s ohledem na zpřesnění interpretace výsledků kvantitativních studií.

4 Strukturální vývoj v ekonomice Ghany

Ghana získala nezávislost v roce 1957. V roce 1960 byla prohlášena za republiku pod vedením prezidenta Kwame Nkrumaha. V roce 1966 proběhl první vojenský puč a prezident byl sesazen. (Azikiwe, 2016). V roce 1969 byla přijata nová ústava a ustanovena civilní vláda místo vojenské pod vedením premiéra Kofiho Busii. Toto období druhé republiky trvalo až do dalšího vojenského převratu v roce 1972, kdy se hlavou státu stal plukovník Acheampong. V letech 1979–1981 následovalo krátké období třetí republiky, vystřídané dalším státním převratem a vojenskou vládou Jerryho Rawlingse, která trvala až do roku 1993. Poté byla ustanovena čtvrtá republika a Rawlings zvolen prezidentem (BBC, 2018; Perkins et al., 2013).

Z tohoto vývoje je patrné, že Ghana byla po mnohá léta destabilizovaná neustálými vojenskými převraty a krátkými obdobími republik pod novou ústavou, což značně zbrzdilo strukturální vývoj a uvrhlo ekonomiku do krize. Do roku 1983 stav ekonomiky velmi výrazně kolísal. Průměrné tempo růstu HDP na hlavu v období 1960–1983 bylo -1,1 %, s minimem - 14,45 % v roce 1974 a maximem 9,44 % v roce 1970 (Groningen Growth and Development Centre 2019a). Stejně tak se skokově vyvíjela i roční míra inflace, která v letech 1977–1983 naplňovala znaky hyperinflace s nejvyšší hodnotou 122,87 % v roce 1983 (World Bank, 2019a).

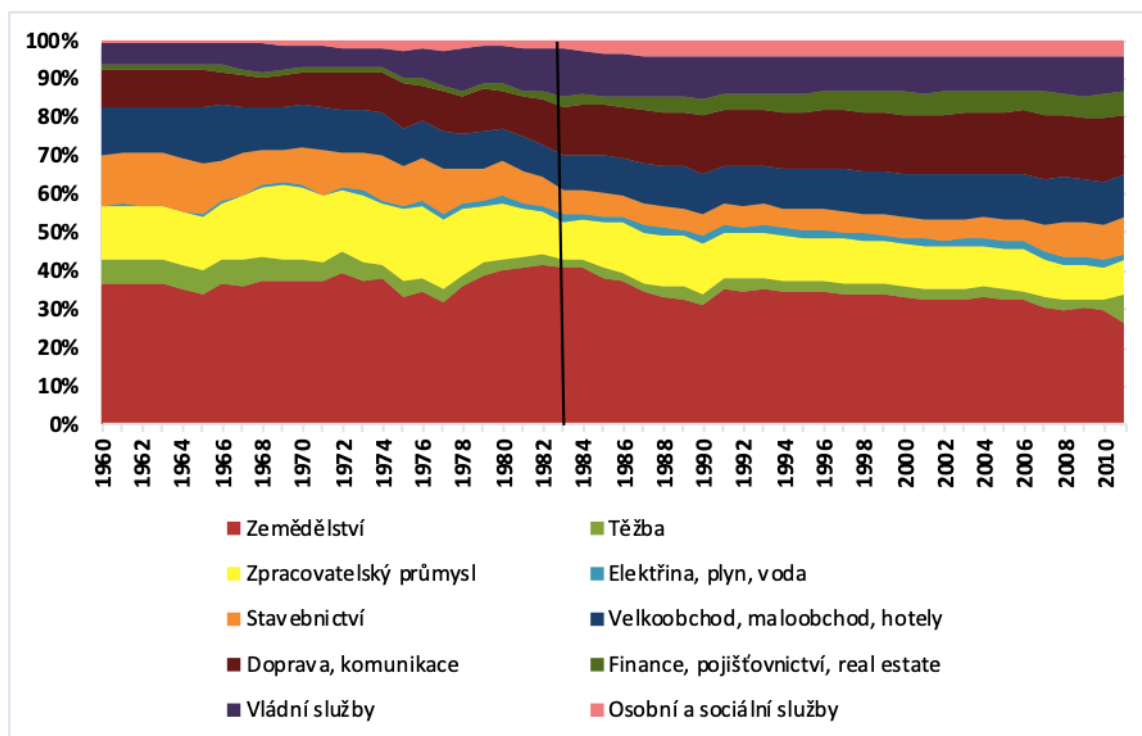
Graf 4.1 na straně 6 ilustruje strukturální vývoj ekonomiky Ghany v období 1960–2011. Předěl v roce 1983 indikuje zavedení prvního SAPu. Podíly jednotlivých 10 sektorů ekonomiky na celkovém HDP jsou vypočítány na základě jejich hrubé přidané hodnoty vyjádřené v národních cenách roku 2005. Graf 4.2 na straně 7 analogicky zobrazuje zaměstnanost v sektorech ghanské ekonomiky v letech 1960–2011. Ta byla zjištěna jako podíl počtu osob zaměstnaných v jednotlivých odvětvích na celkové pracovní síle. Z obou grafů lze na první pohled postřehnout změnu trendu ve všech sektorech po roce 1983, kterou přinesly programy SAP. Pro větší přehlednost jsou grafy doplněny o tabulky Tabulka 4.1 a Tabulka 4.2. Ty obsahují stejné údaje jako oba zmíněné grafy, ovšem pouze pro klíčové roky 1960, 1983 a 2011. Jednotlivé sektory jsou označeny dle nomenklatury ISIC 3.1 a zahrnují i legendu pod Tabulkou 4.1.

Do roku 1983 se sektor zemědělství podílel na tvorbě HDP z relativně velké části a pracovala v něm více jak polovina pracovní síly, což je typickou situací rozvojových zemí. Při porovnání obou grafů je zřejmé, že přestože byla v zemědělství zaměstnána většina pracovní síly, podíl přidané hodnoty tohoto sektoru na celkovém HDP byl relativně nízký. Například v roce 1960 se nacházel na úrovni 36,74 %, ovšem pracovalo zde 60,67 % pracovní síly, jak je vidět v Tabulce 4.1 a Tabulce 4.2. Všechny vlády Ghany od získání nezávislosti v podstatě zdůrazňovaly zemědělství jako páteří sektor celé ekonomiky právě kvůli vysokému množství pracovní síly v něm zaměstnané. Ghana se dle klasifikace Světové banky nacházela v kategorii „nízký příjem“ až do roku 2010, kdy se přesunula do kategorie „nižší střední příjem“ (World Bank, 2019b). Jako jedna z chudších rozvojových zemí světa ale stále spoléhá na sektor zemědělství a vyznačuje se nedovyvinutým sektorem zpracovatelského průmyslu. Na druhou stranu je přesun země v regionu subsaharské Afriky do vyšší příjmové kategorie pozitivním jevem.

Velká část strukturálního vývoje v období Nkrumahovy vlády může být spojena s jeho ekonomickými a politickými rozhodnutími. Vysoký podíl ekonomiky Ghany byl bezprostředně po osamostatnění v roce 1957 vlastněn soukromými zahraničními investory. Jelikož nebyly na zahraniční kapitál uvaleny žádné restrikce a ghanští podnikatelé disponovali omezenými zdroji, zahraniční podniky si v tomto období zachovaly převahu (Esseks, 1971). Prezident Nkrumah se ovšem soustředil na zakládání nových státních podniků. Činil tak i v oblasti zemědělství. Stěžejní zemědělskou komoditu představovalo kakao, jehož metody produkce se vláda snažila vylepšit. Její opatření ovšem nevedla ke zvýšení podílu přidané hodnoty sektoru zemědělství, jak je vidět na Grafu 4.1.

Podíl pracovní síly zaměstnané v zemědělství v roce 1982 byl pouze o 0,77 p. b. vyšší než v roce 1960, přestože tato hodnota lehce fluktovala. To poukazuje na fakt, že do roku 1983 v oblasti zemědělství nedošlo k výrazným strukturálním změnám. Osei a Jedwab (2017) přičítají dlouhodobě nízkou produktivitu práce v zemědělství vysokému nárůstu obyvatelstva a současnému poklesu podílu obdělávací půdy na pracovníka. Mezi další důvody řadí nechráněná vlastnická práva k půdě, nízký stupeň mechanizace a neschopnost zapojit do zemědělské výroby technologie a moderní postupy.

Graf 4.1: Vývoj podílu jednotlivých sektorů ekonomiky na celkovém HDP na základě přidané hodnoty v národních cenách roku 2005 v letech 1960–2011

Zdroj: vlastní zpracování na základě Groningen Growth and Development Centre (2019b)

Podíl přidané hodnoty zemědělství na HDP se od roku 1983 do roku 2011 postupně snižoval. V roce 1983 se ještě nacházel na úrovni 40,58 % a v roce 2011 byl už pouze 26,24 % (viz Tabulka 4.1). Podobný trend lze pozorovat i v Tabulce 4.2 u zaměstnanosti. Podíl zaměstnaných v zemědělství na celkové pracovní síle ovšem zásadním způsobem poklesl, a to z 62,85 % v roce 1983 na 38,87 % v roce 2011. Tato data naznačují, že se pracovní síla ve sledovaném období přesunula ze zemědělství do jiných sektorů ekonomiky.

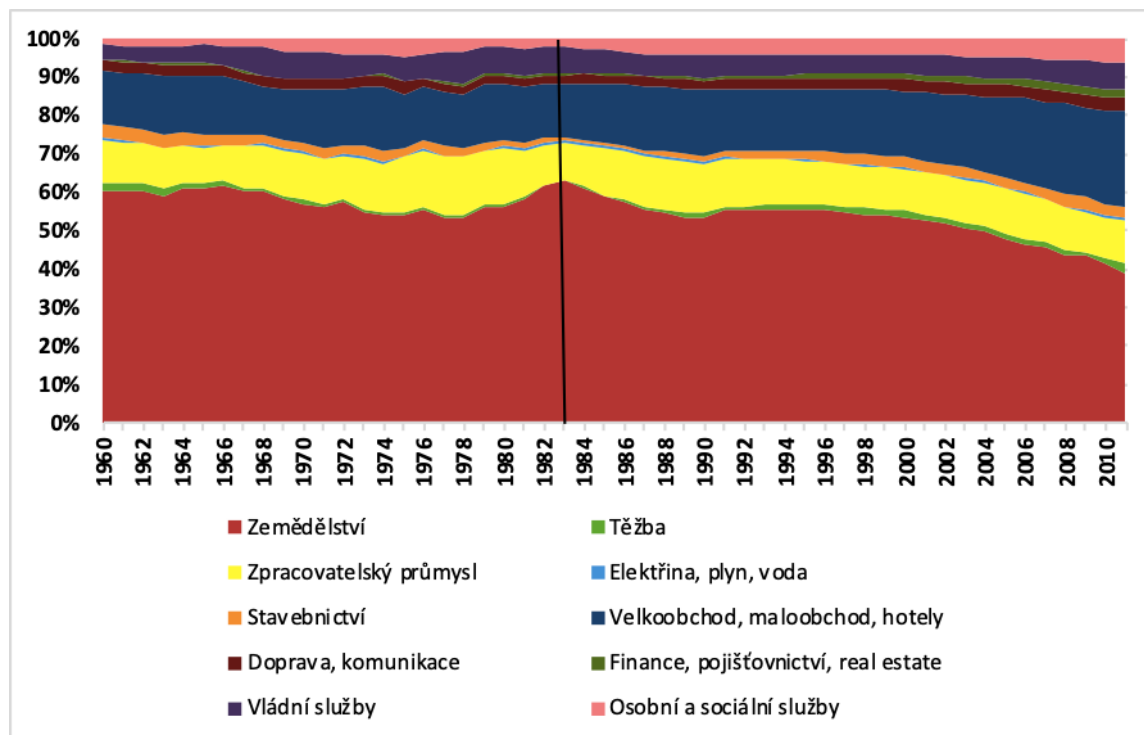
Zde se nabízí otázka, zda se v Ghaně po roce 1983 odehrála zelená revoluce. Počet zaměstnaných v sektoru zemědělství rostl pomaleji než hrubá přidaná hodnota tohoto sektoru. To by mohlo naznačovat zvýšení průměrné produktivity na pracovníka. Osei a Jedwab (2017) ovšem uvádějí, že průměrná produktivita pracovníka, vyjádřená podílem HDP na pracovníka, se v Ghaně od roku 1960 do roku 2010 nezvýšila. Na základě dostupných dat je v současnosti těžké odhadnout, zda se v Ghaně již odehrála nebo případně v budoucnu odehraje zelená revoluce. Breisinger, Diao, Thurlow a Al Hassan (2011) zde například potenciál pro zelenou revoluci rozpoznávají, a to na základě rozdílu mezi skutečně dosahovanými výnosy zemědělských plodin v Ghaně a výnosy, kterých by bylo potenciálně možno dosáhnout.

Problematickým aspektem ghanského zemědělství je, že růst v tomto sektoru byl tažen především rozšiřováním orné půdy, a ne na základě zvyšování produktivity. Breisinger et al. (2011) proto doporučují pro nastartování zelené revoluce navýšit veřejné výdaje do zemědělství.

Kromě kaka a představuje další důležitou komoditu v zemi zlato. Ghana je po Pobřeží slonoviny jeho druhým největším africkým producentem (Gbireh, Cobblah & Suglo, 2009). Těžební sektor ovšem v letech 1960 až 1966 stagnoval. Jeho podíl na HDP vzrostl z původních 6,39 % na pouhých 6,64 %. Podíl zaměstnanosti v tomto sektoru na celkové zaměstnanosti mezi lety 1960–1966 klesl o 0,53 p. b. K významným strukturálním změnám v této části sektoru nezpracovatelského průmyslu tedy v tomto

období nedošlo. Problematickým aspektem byla téměř úplná kontrola státu nad těžebním průmyslem. Státem vlastněné doly totiž nedosahovaly očekávaných finančních výsledků (Hilson, 2004).

Graf 4.2: Podíl zaměstnaných v jednotlivých sektorech na celkové pracovní síle v letech 1960–2011

Zdroj: vlastní zpracování na základě Groningen Growth and Development Centre (2019b)

Ani v dalším období nedošlo ke zvýšení podílu tohoto sektoru na HDP ekonomiky. V roce 1982 se snížil na 2,64 % z původních 6,64 % v roce 1966. Stejně tak klesla i zaměstnanost v těžebním průmyslu z 1,32 % v roce 1966 na 0,52 % v roce 1982. Toto odvětví se vyznačovalo i značnou technologickou zaostalostí. Od 70. let 20. století se odvětví těžby zlata potýkalo s mnoha problémy. Zmíněné dlouhé období politické nestability, propad ekonomického růstu, období recese a nadhodnocená místní měna vedly také k poklesu v produkci zlata (Gbireh et al., 2009). Zlato je klíčovou vývozní komoditou, jejímž prostřednictvím by ekonomika měla získat devizy a z přebytků pak rozvíjet produktivnější sektory ekonomiky (především zpracovatelský průmysl). Je tedy jasné, že negativní vývoj v odvětví těžby zlata nemohl přispět ke strukturálním změnám v pozitivním směru.

Před implementací SAP v roce 1983 nedosahovaly výnosy velké části ghanských dolů svého plného potenciálu. Reformy umožnily v těžebním průmyslu dosáhnout značných pozitivních výsledků. Do roku 2004 se povedlo zvýšit roční produkci zlata o 500 % (Hilson, 2004). Yankson a Gough (2019) na základě analýzy literatury uvádí, že vstup zahraničních firem na ghanský trh ovšem znamenal vytlačení mnoha místních malých těžařů. Zavádění nových technologií v těžbě navíc vedlo ke snížení množství pracovních míst v tomto sektoru, což způsobilo přesun nadbytečných jednotek práce do neformálního sektoru. Hilson (2004) dodává, že se sice zvýšily výstupy těžebního průmyslu, přesto jeho podíl na hrubém národním produktu zůstal nízký, jelikož byla velká část produkce vyvezena a užitek z ní měly především multinacionální těžební společnosti.

Jak ilustruje Graf 4.1, podíl hrubé přidané hodnoty těžebního průmyslu na HDP se až do roku 1992 velice mírným tempem zvyšoval. Od roku 1993 až do roku 2010 se ovšem podíl přidané hodnoty těžebního průmyslu držel pod úrovní 3 %. V roce 2011 poté rapidně vzrostl na 7,94 % (viz Tabulka 4.1).

Podíl zaměstnanosti v sektoru těžby se také lehce zvyšoval až do roku 2000, kdy dosáhl stále relativně nízké úrovně 1,78 %. Poté tento podíl mírně klesal do roku 2011, kdy vzrostl na 2,85 % z 1,10 % v předchozím roce (viz Tabulka 4.2).

Tabulka 4.1: Podíl jednotlivých sektorů ekonomiky na celkovém HDP na základě přidané hodnoty v národních cenách roku 2005 v procentech (roky 1960, 1983 a 2011)

Rok	A, B	C	D	E	F	G, H	I	J, K	L, M, N	O
1960	34,74	6,39	13,66	0,31	13,23	12,38	9,35	1,66	5,46	0,83
1983	40,58	2,37	10,05	1,59	6,66	8,72	12,76	2,45	12,42	2,39
2011	26,24	7,94	8,76	1,74	9,14	11,46	15,54	5,65	9,34	4,19

Zdroj: vlastní zpracování na základě Groningen Growth and Development Centre (2019b)

A – zemědělství, lov, lesnictví, B – rybolov, C – těžební průmysl, D – zpracovatelský průmysl, E – elektřina, voda, plyn, F – stavebnictví, G – velkoobchod, maloobchod, oprava motorových vozidel, motocyklů a domácích spotřebičů, H – hotely a restaurace, I – doprava, skladování a komunikace, J – finanční zprostředkování, K – reality, nájem a podnikatelské aktivity, L – veřejná administrace a obrana, povinná sociální bezpečnost, M – vzdělání, N – zdravotnictví a sociální práce, O – jiné společenské, sociální a osobní aktivity.

Prudký nárůst obou ukazatelů v roce 2011 může být vysvětlen skutečností, že v Ghaně bylo v roce 2007 objeveno komerčně využitelné ropné pole a na konci roku 2010 na něm byla zahájena těžba s výstupem 55 000 barelů ropy denně (IFS, 2015). Použitá desetisektorová databáze neuvádí data po roce 2011. Lze ovšem předpokládat další přesun pracovní síly do sektoru těžby a vysoký nárůst jeho přidané hodnoty až do roku 2014, kdy klesly světové ceny ropy. IFS (2015) uvádí, že struktura ghanské ekonomiky se po roce 2011 zásadním způsobem změnila. Surová ropa se v roce 2017 podílela na ghanských exportech ze 17 % a stala se tak po zlatu druhou nejvíce vyváženou komoditou (Observatory of Economic Complexity, 2019). IFS (2015) dále tvrdí, že těžba ropy přispěla ke 14% růstu HDP v roce 2011 a Ghana se tak stala nejrychleji rostoucí ekonomikou v subsaharské Africe. Export surové ropy je dle Aryeetey a Baah-Boatenga (2016) zodpovědný za zvýšení celkového množství vývozu Ghany. V roce 2017 tvořilo 80 % vývozu pouze kakao a kakaové produkty, zlato a surová ropa (Observatory of Economic Complexity, 2019).

Tabulka 4.2: Podíl zaměstnanosti v jednotlivých sektorech ekonomiky na celkové pracovní síle v procentech (roky 1960, 1983 a 2011)

Rok	A, B	C	D	E	F	G, H	I	J, K	L, M, N	O
1960	60,67	1,85	10,92	0,54	3,40	14,24	2,60	0,27	3,78	1,73
1983	62,85	0,45	9,69	0,34	1,24	13,56	2,20	0,48	6,8	2,39
2011	38,87	2,85	11,11	0,36	3,13	25,09	3,38	2,32	6,31	6,57

Zdroj: vlastní zpracování na základě Groningen Growth and Development Centre (2019b)

Industrializace v Ghaně neprobíhala tradičním způsobem. Prezident Nkrumah v období své vlády aplikoval politiku substituce dovozů (ISI) za pomoci využití přebytků z exportu kakaových bobů (Steel, 1972). Jedním z nástrojů industrializace tak do roku 1966, kdy byl Nkrumah sesazen, byly především vládní investice do infrastruktury, zpracování zemědělských plodin a produktů těžebního průmyslu, stavebních materiálů a rozvoje odvětví elektrotechniky (Ghana, Planning Commission, 1964). Při pohledu na Graf 4.1 nelze v letech 1960–1966 hovořit o významném nárůstu podílu sektoru zpracovatelského průmyslu na celkovém výstupu ekonomiky, konkrétně nevzrostl ani o celý 1 p. b. z původních 13,66 %

v roce 1960. Pracovní sílu se do tohoto sektoru také nepodařilo nalákat. Její podíl ve zpracovatelském průmyslu v tomto období dokonce lehce klesl.

V první fázi investic do rozvoje se Ghana nesetkala s problémy s fiskálním deficitem nebo platební bilancí. V roce 1961 již ale celkové vládní výdaje vzrostly o 42 % a Ghana se potýkala s fiskálním deficitem ve výši 23 % výdajů. Celkové dovozy vzrostly a došlo k poklesu deviz. Ghana se kvůli rapidnímu růstu importů (při současném menším nárůstu exportů) dostala do problémů s deficitem obchodní bilance, který řešila zahraničními půjčkami, zvyšováním cel a zaváděním dovozních licencí.

Substituce importů a ušetření deviz tak bylo dosaženo prostřednictvím těchto protekcionistických opatření a ne prostřednictvím ekonomického rozvoje (Steel, 1972).

Důsledkem byl neúspěch ISI. Silná snaha o industrializaci, vytvoření odvětví na základě substituce dovozů, vysoké investice do infrastruktury a pokusy o rapidní restrukturalizaci ghanské ekonomiky zapříčinily vysoké fiskální deficity a problémy s platební bilancí, přestože byly tyto ukazatele pro Ghanu ihned po získání nezávislosti příznivé (Steel, 1972; Alagidede, Coleman & Adu, 2014). K profinancování deficitů byly také vydávány nové peníze. Následkem bylo prudké zvýšení inflačních tlaků. Mezi lety 1960 a 1963 byla inflace v průměru na úrovni 4,3 %. V období 1964 až 1966 ale vzrostla v průměru na 18 % (Alagidede et al., 2014). Vláda se domnívala, že rapidní industrializace je klíčem k nastartování ekonomiky a jak tvrdí Kaldor (1967) a Szirmai (2012), je motorem ekonomického růstu. Bez zvýšení produktivity v zemědělském sektoru, o kterém mluví Gollin et al. (2002), a následného přesunu pracovní síly do sektoru zpracovatelského průmyslu ovšem nemůže tato hypotéza fungovat v praxi. Politika ISI a industrializace za každou cenu očividně neznamena pro Ghanu krok správným směrem.

Během dalšího období v letech 1966–1982 se podíl přidané hodnoty sektoru zpracovatelského průmyslu snížil na úroveň 10,81 % v roce 1982, což znamená pokles o téměř 9 p. b. oproti roku 1966. Roky 1975–1977 představují výjimku, kdy podíl přidané hodnoty tohoto sektoru byl vyšší než 18 %. V těchto letech vzrostl i podíl zaměstnanosti v tomto sektoru. Z velkého propadu v roce 1975 se tempo růstu HDP na hlavu během těchto let zotavilo a dostalo do kladných hodnot, k čemuž mohl vývoj ve zpracovatelském průmyslu přispět. Ekonomika se ovšem přesto nenacházela v pozitivním stavu kvůli problémům na trhu kaka (pokles cen), s obchodní bilancí, měnovým kurzem a vysokou inflací.

Následující pokles podílu přidané hodnoty sektoru zpracovatelského průmyslu od roku 1977 je spojen i s postupným propadem HDP per capita, než se dostalo na svou historicky nejnižší úroveň v roce 1983. Neschopnost industrializace a strukturálních změn v tomto období není překvapivá, jak již bylo ilustrováno celkovým rozvráceným stavem ekonomiky. Menší přesuny pracovní síly naopak probíhaly v negativním směru, kdy při poklesu zaměstnanosti v sektoru zpracovatelského průmyslu došlo k současnému mírnému nárůstu zaměstnanosti v sektoru zemědělství, jak je možno pozorovat na grafu.

Bohužel ani zavedení programů strukturálních reforem v Ghaně po roce 1983 nevedlo ke zvýšení podílu zpracovatelského průmyslu na celkovém HDP, ani k přesunu pracovní síly do tohoto odvětví. V roce 2011 v sektoru zpracovatelského průmyslu pracovalo 11,11 % z celkové pracovní síly, přičemž v roce 1960 byl tento podíl 10,92 %. Podíl přidané hodnoty zpracovatelského průmyslu v roce 2011 byl dokonce nižší než v roce 1960, a to pouze 8,76 % oproti 13,66 %. Tato data poukazují na to, že v Ghaně je možné pozorovat trend deindustrializace, a to i přes absenci industrializace. Osei a Jedwab (2017) upozorňují na to, že v Ghaně se vůbec neuskutečnila průmyslová revoluce. Jelikož se zpracovatelský průmysl společně se zemědělstvím vyznačuje vysokou absorpcí pracovní síly, jeho úpadek oslabuje snahu o ekonomickou transformaci v Ghaně, která by zvýšila příjmy a zlepšila životní úroveň obyvatelstva. Růst HDP v posledních letech je ovšem tažen především těžbou, která nevytváří potřebné množství pracovních míst (Aryeetey & Baah-Boateng, 2016). To je vidět i na nízkém podílu zaměstnanosti v tomto sektoru i po objevení nových ropných vrtů.

Období destabilizace a ekonomické krize v letech 1967–1982 je spojeno s poklesem podílu přidané hodnoty i v sektorech nezpracovatelského průmyslu a ve službách. Zaměstnanost ve stavebnictví se snížila z 2,44 % v roce 1966 na 1,47 % v roce 1982. Zároveň poklesl i podíl přidané hodnoty tohoto sektoru z 10,69 % na 7,45 %. Stavebnictví představuje důležitý katalyzátor pro

strukturální změny v ekonomice, jelikož kapitálové statky, které produkuje, jsou využívány v odvětvích s vysokou přidanou hodnotou. Poměrové zmenšení tohoto odvětví vedlo k tomu, že sektor zpracovatelského průmyslu postrádal potřebné vstupy a infrastrukturní zázemí pro svůj rozvoj. Stavebnictví poté dlouhou dobu stagnovalo. Jeho podíl na HDP se až do roku 2006 pohyboval pod 6 %. Jak je ovšem vidět i na Grafu 4.1, od roku 2006 do roku 2011 zaznamenal tento sektor nárůst v podílu přidané hodnoty na HDP. V roce 2011 byl tento podíl již 9,14 %. Podíl zaměstnaných pracovníků ve stavebnictví se oproti roku 1983 zvýšil 2,5krát. Tato data naznačují významný přesun ekonomických aktivit a pracovní síly do tohoto sektoru.

Dle Construct Ghana (2018) v roce 2014 přispívalo stavebnictví na HDP již 12,7 %. Od roku 2006 se podíl tohoto sektoru téměř zdvojnásobil. Jeho důležitost pro ekonomický rozvoj Ghany rok od roku roste. Jedná se o velmi dynamický sektor vedený soukromými investory.

Oxford Business Group (2017) na základě dat od Ghana Statistical Service uvádí, že do roku 2015 oproti roku 2010 sektor stavebnictví vzrostl o více než 70 % a stal se nejnámennějším odvětvím sektoru průmyslu s podílem 14,8 % na HDP. Tento sektor se také stává konkurenceschopným na mezinárodní úrovni.

Důvodů pro rozvoj stavebnictví je hned několik. Jedním z nich je neustále rostoucí populace (tempo růstu okolo 2 % ročně). Zároveň je kolem 38 % obyvatelstva mladší 15 let. Existuje tedy vysoká aktuální i potenciální poptávka po nemovitostech (Construct Ghana, 2018). K té přispívá i rychlá urbanizace a nedostatek obydlí. Dalším z důvodů je provázanost sektoru stavebnictví s ostatními sektory v ekonomice. Stavebnictví je zdrojem kapitálových statků. Nově se vyvíjející odvětví těžby ropy vytvořilo příležitost pro rozvoj stavebnictví a podněcuje poptávku po statcích a službách, které toto odvětví poskytuje (Oxford Business Group, 2017). Oxford Business Group (2017) dokonce stavebnictví označuje za důležitý motor růstu ekonomiky Ghany. Objevení ropných ložisek mělo tedy za následek významné strukturální změny v ekonomice.

Podobně jako v jiných rozvojových zemích subsaharské Afriky je i v Ghaně především po roce 1983 možno pozorovat trend terciarizace. Místo toho, aby se pracovní síla přesunula ze sektoru zemědělství do sektoru zpracovatelského průmyslu, došlo k jejímu částečnému přemístění do různých odvětví služeb. Struktura ghanské ekonomiky je navíc z velké části zakotvena v šedé ekonomice. Významná část podílu přidané hodnoty na HDP se přesunula ze sektoru zemědělství do sektoru služeb s malou přidanou hodnotou, které jsou součástí šedé ekonomiky (Aryeetey & Baah-Boateng, 2016). Tyto strukturální změny tak není možné kvantifikovat. Mnoho zaměstnanců také přešlo ze zemědělství do sektoru neobchodovatelných služeb, které bývají v rozvojových zemích rozvinutější než služby obchodovatelné (Osei & Jedwab, 2017).

Podíl přidané hodnoty sektoru služeb na HDP se v letech 1983–2011 nezvýšil o tolik, o kolik by se dalo dle zkušeností v jiných zemích subsaharské Afriky očekávat. Příčinou může být právě růst podílu přidané hodnoty stavebnictví a těžby na celkovém HDP. Oproti roku 1960 přesto došlo k výrazné změně v podílu přidané hodnoty služeb na HDP, jak je možno pozorovat na Grafu 4.1. V roce 1960 se tento podíl nacházel na úrovni 29,68 %. V roce 2011 už byl 46,18 %. Zvětšil se tedy o 15,5 p. b. Podíl zaměstnanosti byl v roce 1960 v tomto sektoru 22,62 %, do roku 1983 se příliš nezvýšil a nacházel se na úrovni 25,43 %. Do roku 2011 však došlo k jeho zvýšení až na 43,68 %, tedy oproti roku 1983 o více než 18 p. b. (viz Graf 4.2). Osei a Jedwab (2017) upozorňují, že produktivita v sektoru služeb je v Ghaně dvakrát vyšší než v zemědělství, ovšem oproti Asii je čtyřikrát nižší. Nárůst podílu sektoru služeb nezpůsobil vysoký přírůstek HDP na obyvatele, a proto se zde analogicky k absenci průmyslové revoluce nedá hovořit ani o revoluci ve službách. V Ghaně tak nelze pozorovat jev, kdy sektor služeb slouží jako motor růstu ekonomiky, který zmiňuje Szirmai (2012).

Po roce 1980 vykazovaly konzistentně nejvyšší podíl přidané hodnoty na HDP odvětví velkoobchod, maloobchod, hotely a restaurace, doprava, skladování a komunikace a vládní služby. Jak je vidět na Grafu 4.1 tento rok představoval pro většinu těchto odvětví předěl, od něhož docházelo k jejich akcelerovanému rozšiřování. Důvodem byl také již zmiňovaný propad podílu sektorů zemědělství a zpracovatelského průmyslu. Od roku 1960 do roku 2011 se nejvíce zvýšil podíl přidané

hodnoty na HDP sektoru doprava, skladování a komunikace, a to o více než 6 p. b. z 9,35 % na 15,54 %.

zaměstnanosti se po roce 1983 ze všech sektorů služeb nejvíce zvýšil v sektoru velkoobchod Podíl, maloobchod, hotely a restaurace. V roce 1983 byl na úrovni 13,56 % a v roce 2011 v něm byla zaměstnaná již čtvrtina pracovní síly. Na Grafu 4.2 je vidět, že se zaměstnanost v tomto sektoru významným způsobem rozšířila po roce 2000 a její podíl již do roku 2011 neklesal. Částečně zodpovědný je za vzestup tohoto sektoru rozvoj turismu po roce 1992, který zvýšil zejména přidanou hodnotu hotelů a restaurací. V roce 1985 Ghanu navštívilo 100 tisíc a v roce 2010 již 1 milion návštěvníků. V důsledku došlo i ke zvýšení podílu exportu služeb na HDP Ghany z 0,6 % v roce 1985 na 10,3 % v roce 2005. Od té doby ale došlo ke zmíněnému boomu i v jiných sektorech ekonomiky a tento podíl opět poklesl (Jedwab & Osei, 2012).

5 Závěry a diskuze

Vývoj ekonomiky Ghany v letech od roku 1960 do současnosti se podobně jako v jiných afrických zemích vyznačuje existencí strukturálního deficitu. Strukturální změny v této ekonomice po většinu zkoumaného období byly velice omezené.

V případě, že nějaké strukturální změny probíhaly, jejich manifestace se výrazně lišila od tradičních cest dnešních vyspělých a nově industrializovaných ekonomik. Ghaně se ovšem po určitých počátečních problémech podařilo nastartovat ekonomický růst vlivem některých strukturálních změn.

Do roku 1983 a zavedení prvního programu SAP nedošlo v oblasti strukturálního vývoje k zásadním změnám. Sektor zemědělství tvořil vysoký podíl přidané hodnoty na HDP a zaměstnával zásadní část pracovní síly. Sektor zpracovatelského průmyslu, těžební průmysl, stavebnictví i služby stagnovali. Po roce 1983 se díky strukturálním reformám podařilo ekonomiku stabilizovat, což podpořilo menší strukturální změny. Ty ovšem probíhaly především ve formě terciarizace, tedy přesunu ekonomických aktivit a pracovní síly ze sektoru zemědělství do sektoru služeb. Zásadní roli pak pro strukturální vývoj Ghany hrálo objevení ložisek ropy a nastartování růstu podílu přidané hodnoty těžebního sektoru a dále i sektoru stavebnictví. Sektor zpracovatelského průmyslu se však od roku 1960 do roku 2011 nerozvinul a v Ghaně nastal jev deindustrializace bez předchozí industrializace.

Zásadní vliv na tento vývoj měla především situace na politické scéně Ghany, která určovala i vývoj ekonomický. Období do roku 1983 se vyznačuje nestabilitou ghanské ekonomiky, a to především vlivem neefektivní vlády prvního prezidenta Kwame Nkrumaha a následného sledu vojenských pučů a období republiky. Sektor zemědělství byl konzistentně vládami v Ghaně považován za stěžejní, což bylo důvodem pro vysoký podíl pracovní síly v něm zaměstnané. Tato vláda byla také typická zasahováním státu do ekonomiky a snahou o rychlou industrializaci za každou cenu za pomoci politiky substituce dovozů. Tato strategie byla velice neúspěšná. Sektor zpracovatelského průmyslu se ale ani v pozdějším období jako motor růstu ekonomiky prosadit nepodařilo. Pracovní síla, která opustila sektor zemědělství, se přesunula z menší části do sektoru těžebního a do stavebnictví a z větší části do sektoru služeb.

Rozvoj těžby podpořil od roku 2006 již probíhající boom v sektoru stavebnictví. Po dlouholeté stagnaci došlo k jeho zásadnímu rozšíření především z důvodu vysokého nárůstu populace a poptávky po nemovitostech. V roce 2015 byl podíl stavebnictví na celkovém HDP v Ghaně již 14,8 %, oproti 5,9 % v roce 2006. Stavebnictví se tak stalo nejdůležitějším odvětvím sektoru průmyslu, které z velké části přispívá k ekonomickému růstu a strukturálním změnám. V tomto kontextu by se sektor stavebnictví dal označit i za motor růstu ghanské ekonomiky v posledním desetiletí a Ghana by měla tento růst využít k investici do rozvoje zpracovatelského průmyslu, který je velmi zaostalý.

V Ghaně je možné pozorovat nejen deindustrializaci v podobě kontrakce sektoru zpracovatelského průmyslu, ale také terciarizaci v podobě expanze sektoru služeb. Nejvíce se o to zasloužily především služby osobní, společenské a sociální nebo maloobchod, velkoobchod, hotely a restaurace. Z hlediska podílu přidané hodnoty na HDP je důležitý i sektor dopravy, skladování a komunikace. Po roce 1992

přispěl ke strukturálním změnám ve směru terciarizace významným způsobem nárůst turismu, a to především prostřednictvím hotelů a restaurací. Sektor turismu tak představuje významný potenciál pro budoucí rozvoj ekonomiky.

Ghaně se sice podařilo po roce 1983 stabilizovat ekonomiku, ale došlo k tomu po dlouhém období destabilizace, záporných temp růstu HDP a neefektivního politického vedení. Ekonomický růst byl navíc především v posledních letech zapříčiněn strukturálními změnami v podobě nárůstu podílu přidané hodnoty těžebního průmyslu a sektoru stavebnictví, případně sektoru služeb. Stavebnictví i těžba jsou součástí nezpracovatelského průmyslu. Sektor zpracovatelského průmyslu byl upozaděn. Došlo k deindustrializaci bez předchozí industrializace. Absence tradičních strukturálních změn v podobě přesunu pracovní síly a ekonomických aktivit ze sektoru zemědělství do zpracovatelského průmyslu je v souladu s vývojem v jiných afrických ekonomikách. Ghana je ovšem příkladem země, která dokázala nastartovat ekonomický růst a transformaci přesunem aktivit do jiných odvětví v ekonomice, které se staly motorem růstu.

Jelikož byla ropa v Ghaně objevena jako nový zdroj přírodního bohatství, je na místě se ptát, zda Ghana v důsledku těžby ropy nepodlehne prokletí přírodních zdrojů a potažmo holandské nemoci. Ropa představuje nerostnou surovinu, jejíž výnosy jsou silně závislé na vývoji světových cen. V roce 2014 došlo ke strmému propadu cen ropy. Od té doby se ceny zatím nevrátily na svou původní úroveň nad 100 USD za barel, kterou víceméně udržovaly s výjimkou několika menších propadů od počátku roku 2011 do června roku 2014 (World Bank, 2019c).

Tento vývoj dobře ilustruje, jak ohrožené jsou výnosy z těžby ropy fluktuacemi cen na světových trzích. Tato volatilita navíc bývá nepředvídatelná, protože je často ovlivňovaná politickými rozhodnutími, válečnými konflikty, nalezením dříve neznámých ropných polí nebo dohodami zemí, které jsou členy skupiny OPEC.

Dle některých autorů byl propad cen ropy pro Ghanu záchranou před prokletím přírodních zdrojů, jelikož k němu došlo v okamžiku, kdy byla ghanská ekonomika na počátku těžby ropy, a tedy na výstupech tohoto odvětví nebyla tak závislá jako například Nigérie (Ward, 2017). Pokles cen ropy může mít na ekonomiku Ghany jak negativní, tak i některé pozitivní dopady. Mezi ty negativní patří snížení příjmů z prodeje ropy, což může způsobit makroekonomickou nestabilitu a zpomalit ekonomický růst. Pozitivním následkem poklesu cen ropy může být pomoc v boji s vysokou inflací, protože ceny ropných importů klesnou. To může pozitivně ovlivnit i disponibilní důchod domácností (IFS, 2015).

Zda bude ekonomika Ghany postižena prokletím přírodních zdrojů zatím není příliš jasné. Oproti Nigérii má například dle Warda (2017) výhodu i v tom, že těžba probíhá 60 kilometrů od břehu, a tudíž ji nemohou narušovat sabotáže nebo teroristické útoky. Kumah-Abiwu, Brenya a Agbodzakey (2015) se v souladu s dalšími autory domnívají, že Ghaně se prokletí přírodních zdrojů podaří vyhnout, a to díky silnému institucionálnímu zázemí, demokratickým hodnotám a dobrým praktikám v řízení státu. Stěžejní bude pro Ghanu i způsob správy a útraty ropných výnosů (Kumah-Abiwu et al., 2015).

Možná hrozba prokletí přírodních zdrojů a vysoká úroveň závislosti ekonomiky na ropných vývozech je důvodem, proč je cesta strukturálního rozvoje, kterou se Ghana vydala, pozitivní pouze do určité míry. Ghana by se tak v budoucnu měla soustředit na využití této situace i pro rozvoj zpracovatelského průmyslu.

Poděkování

Tato stať vznikla v rámci řešení projektu IGA Vysoké školy ekonomické v Praze č. F2/3/2018 „Strukturální problémy subsaharských ekonomik“.

Literatura

Alagidede P., Coleman S. & Adu G. (2014, October 14). *A regional analysis of inflation dynamics in Ghana: Persistence, causes and policy implications*. Working Paper. B.m.: International Growth

- Centre [vid. 27. 3. 2019]. Dostupné z: <https://www.theigc.org/wp-content/uploads/2014/09/Alagidede-Et-Al-2014-Working-Paper.pdf>
- Aryeetey E. & Baah-Boateng W. (2016). *Understanding the African lions - growth traps and opportunities in six dominant African countries: Understanding Ghana's growth success story and job creation challenges*. [vid. 12. 4. 2019]. Dostupné z: <https://www.brookings.edu/wp-content/uploads/2016/07/Understanding-Ghanas-growth-success-story-and-job-creation-challenges.pdf>
- Azikiwe A. (2016, February 16). Ghana and the 1966 coup against Kwame Nkrumah: The role of African Americans in the African revolution. Centre for Research on Globalization. [vid. 29. 3. 2019]. Dostupné z: <https://www.globalresearch.ca/ghana-and-the-1966-coup-against-kwame-nkrumah-the-role-of-african-americans-in-the-african-revolution/5508043>
- BBC (2018, 1 May). Ghana profile. BBC. [vid. 29. 3. 2019]. Dostupné z: <https://www.bbc.com/news/world-africa-13434226>
- Bjork G. C. (1999). *The way it worked and why it won't: Structural change and the slowdown of U.S. economic growth*. Westport, Conn: Praeger. ISBN 978-0-275-96532-7.
- Bolaky B. (2016). Unlocking the potential of Africa's services for structural transformation. *Bridges Africa*. 5(4), 4–7 [vid. 20. 3. 2019]. Dostupné z: <https://www.ictsd.org/bridges-news/bridges-africa/news/unlocking-the-potential-of-africa%E2%80%99s-services-for-structural>
- Breisinger C., Diao X., Thurlow J. & Al Hassan R. M. (2011). Potential impacts of a green revolution in Africa-the case of Ghana. *Journal of International Development*. 23(1), 82–102 [vid. 14. 3. 2019]. ISSN 09541748. Dostupné z: doi:10.1002/jid.1641
- Carmignani F. & Mandeville T. (2014). Never been industrialized: A tale of African structural change. *Structural Change and Economic Dynamics*. 31, 124–137 [vid. 12. 2. 2019]. ISSN 0954-349X. Dostupné z: doi:10.1016/j.strueco.2014.09.002
- Construct Ghana (2018). Construction industry – Economic contributor. *Constructghana.com*. [vid. 10. 4. 2019]. Dostupné z: <http://www.constructghana.com/construction-industry/>
- Eichengreen B. & Gupta P. (2009, May). *The two waves of service sector growth*. Working Paper 14968. B.m.: National Bureau Of Economic Research. [vid. 17. 3. 2019]. Dostupné z: https://www.isid.ac.in/~pu/conference/dec_09_conf/Papers/PoonamGupta.pdf
- Esseks J. D. (1971). Political independence and economic decolonization: the case of Ghana under Nkrumah. *The Western Political Quarterly*. 24(1), 59–64 [vid. 29. 3. 2019]. ISSN 0043-4078. Dostupné z: doi:10.2307/446265
- Gbireh A., Cobblah A. & Suglo R.(2009). Analysis of the Trends of Gold Mining in Ghana. *Ghana Mining Journal*. 9(1) [vid. 28. 3. 2019]. ISSN 0855-210X. Dostupné z: doi:10.4314/gm.v9i1.42608
- Ghana planning comission (1964). *Seven-Year Plan for National Reconstruction and Development, 1963-64 to 1969-70*.
- Gollin D., Parente S. & Rogerson R. (2002). The Role of Agriculture in Development. *The American Economic Review*. 92(2), 160–164 [vid. 15. 2. 2019]. ISSN 0002-8282. Dostupné z: https://www.researchgate.net/publication/4726819_The_Role_of_Agriculture_in_Development
- Groningen Growth and Development Centre (2019a). The database: Penn World Table version 9.1. *Rug.nl*. [vid. 2.2. 2019]. Dostupné z: <https://www.rug.nl/ggdc/productivity/pwt/>
- Groningen Growth and Development Centre (2019b). The database: 10-sector database. *Rug.nl*. [vid. 2.2. 2019]. Dostupné z: <https://www.rug.nl/ggdc/productivity/10-sector/>
- Herrendorf B., Rogerson R. & Valentinyi Á. (2013). *Growth and structural transformation*. [vid. 16. 3. 2019]. Dostupné z: <https://www.nber.org/papers/w18996.pdf>
- Hillebrandt P. M.(2000). *Economic theory and the construction industry*. 3rd ed. Basingstoke: Macmillan. ISBN 978-0-333-77479-3.
- Hilson G. M. (2004). Structural adjustment in Ghana: Assessing the impacts of mining-sector reform. *Africa Today*. 51(2), 53–77 [vid. 4. 4. 2019]. ISSN 0001-9887. Dostupné z: <https://www.jstor.org/stable/4187650>

- Chenery H. B. (1960). Patterns of Industrial Growth. *The American Economic Review*. **50**(4), 624–654 [vid. 24. 3. 2019]. ISSN 0002-8282. Dostupné z: <https://www.jstor.org/stable/1812463>
- IFS (2015). *Ghana: Impact of the falling crude oil prices*. Fiscal Alert 2. B.m.: Institute for Fiscal Studies. [vid. 8. 4. 2019]. Dostupné z: <http://ifsghana.org/wp-content/uploads/2015/12/Fiscal-Alert-No.-2-Ghana-Impact-of-the-Falling-Crude-Oil-Prices-Sept-2015.pdf>
- Jedwab R. & Osei D. R. (2012, September). *Structural change in developing countries: Structural change in Ghana 1960-2010*. [vid. 7. 4. 2019]. Dostupné z: https://www2.gwu.edu/~iiep/assets/docs/papers/Jedwab_IIEPWP2012-12.pdf
- Kaldor N. (1967). *Strategic Factors in Economic Development*. Ithaca, New York: New York State School of Industrial and Labor Relations, Cornell University.
- Katz S. H. & Weaver W. W. (2003). *Encyclopedia of food and culture*. New York: Scribner [vid. 3. 3. 2019]. ISBN 978-0-684-31416-7. Dostupné z: <http://galenet.galegroup.com/servlet/eBooks?ste=22&docNum=CX3403499999>
- Kumah-Abiwu F., Brenya E. & Agbodzakey J. (2015). Oil wealth, resource curse and development: Any lessons for Ghana? *Journal of Economics and Sustainable Development*. **6**(1), 62–73 [vid. 16. 4. 2019]. ISSN 2222-2855. Dostupné z: https://www.researchgate.net/publication/278966267_Oil_Wealth_Resource_Curse_and_Development_Any_Lessons_for_Ghana
- Kuznets S. (1964). Economic growth and the contribution of agriculture. In: *Agriculture in economic development*. New York: McGraw-Hill Book Company.
- Maddison A. (2007). *Contours of the world economy 1-2030 AD: Essays in macro-economic history*. New York: Oxford University Press Inc. ISBN 978-0-19-922721-1.
- Nin-Pratt A. & McBride L. (2014, October). Agricultural intensification in Ghana: Evaluating the optimist's case for a green revolution. *Food Policy*. **48**, 153–167. [vid. 1. 3. 2019]. ISSN 0306-9192. Dostupné z: doi:10.1016/j.foodpol.2014.05.004
- Observatory of Economic Complexity (2019). OEC – Ghana (GHA) exports, imports, and trade partners. *Atlas.media.mit.edu*. [vid. 28. 3. 2019]. Dostupné z: <https://atlas.media.mit.edu/en/profile/country/gha/>
- Osei R. D. & Jedwab R.. Structural change in a poor African country, 2017. In: *Structural change, fundamentals, and growth: A framework and case studies*. Washington, DC: International Food Policy Research Institute. [vid. 25. 5. 2018]. Dostupné z: doi:10.2499/9780896292147
- Oxford Business Group (2017). Ghana's construction sector continues to be a major engine for growth. *Oxfordbusinessgroup.com*. [vid. 10. 4. 2019]. Dostupné z: <https://oxfordbusinessgroup.com/overview/forward-momentum-construction-sector-continues-be-major-engine-growth>
- Page J. (2012). *Youth, jobs, and structural change: Confronting Africa's "employment problem"*. Working Paper 155. B.m.: African Development Bank Group [vid. 18. 4. 2019]. Dostupné z: <https://www.afdb.org/fileadmin/uploads/afdb/Documents/Publications/Working%20Papers%20Series%20155%20-%20Youth%20Jobs%20and%20Structural%20Change.pdf>
- Parayil G. (1992). The green revolution in India: A case study of technological change. *Technology and Culture*. **33**(4), 737–756 [vid. 15. 3. 2019]. ISSN 0040-165X. Dostupné z: doi:10.2307/3106588
- Perkins D. H., Radelet S., Lindauer D. L. & Block S. A. (2013). *Economics of development*. 7th ed. New York: W.W. Norton & Company. ISBN 978-0-393-93435-9.
- Pingali P. L. (2012). Green revolution: Impacts, limits, and the path ahead. *Proceedings of the National Academy of Sciences*. **109**(31), 12302–12308 [vid. 15. 3. 2019]. ISSN 0027-8424, 1091-6490. Dostupné z: doi:10.1073/pnas.0912953109
- Ramachandran V., Shah M. K. & Moss T. (2018). *How do African firms respond to unreliable power? Exploring firm heterogeneity using K-Means clustering*. CGD Working Paper 493. Washington, DC: Center for Global Development [vid. 15. 3. 2019]. Dostupné z:

- <https://www.cgdev.org/publication/how-do-african-firms-respond-unreliable-power-exploring-firm-heterogeneity-using-k-means>
- Steel W. F. (1972, Jul.). Import substitution and excess capacity in Ghana. *Oxford Economic Papers*. **24**(2), 212–240. [vid. 16. 3. 2019]. ISSN 0030-7653. Dostupné z: <https://www.jstor.org/stable/2662450>
- Szirmai A. (2012). Industrialisation as an engine of growth in developing countries, 1950–2005. *Structural Change and Economic Dynamics*. **23**(4), SI: Firm Dynamics and SI: Globelics Conference, 406–420 [vid. 25. 5. 2018]. ISSN 0954-349X. Dostupné z: doi:10.1016/j.strueco.2011.01.005
- Timmer P. C. (1988). The agricultural transformation. In: *Handbook of development economics*. Amsterdam: Elsevier Science [vid. 11. 3. 2019]. Dostupné z: <https://eclass.uoa.gr/modules/document/file.php/ECON284/4.%20Patterns%20of%20agricultural%20development/Timmer%201988%20Handbook%20of%20Development%20Economics%20The%20Agricultural%20Transformation.pdf>
- UN (2006). *World economic and social survey 2006*. [vid. 3. 3. 2019]. Dostupné z: <https://www.un.org/development/desa/dpad/publication/world-economic-and-social-survey-2006/>
- Ward A. (2017). Oil price crash a blessing in disguise for Ghana. *Financial Times*. [vid. 9. 4. 2019]. Dostupné z: <https://www.ft.com/content/07f8d90e-9184-11e7-83ab-f4624cccbabe>
- World Bank (2019a). Inflation, consumer prices (annual %). *Data.worldbank.org*. [vid. 29. 3. 2019]. Dostupné z: <https://data.worldbank.org/indicator/FP.CPI.TOTL.ZG?locations=GH>
- World Bank (2019b). How does the World Bank classify countries? – World Bank Data Help Desk. *Datahelpdesk.worldbank.org*. [vid. 29. 3. 2019]. Dostupné z: <https://datahelpdesk.worldbank.org/knowledgebase/articles/378834-how-does-the-world-bank-classify-countries>
- World Bank (2019c). Commodity price data. *Pubdocs.worldbank.org* [online]. [vid. 8. 4. 2019]. Dostupné z: pubdocs.worldbank.org/en/561011486076393416/CMO-Historical-Data-Monthly.xlsx
- Yankson P. W. K. & Gough K. V. (2019). Gold in Ghana: The effects of changes in large-scale mining on artisanal and small-scale mining (ASM). *The Extractive Industries and Society*. **6**(1), 120–128 [vid. 18. 3. 2019]. ISSN 2214790X. Dostupné z: doi:10.1016/j.exis.2018.09.009